

БЕРЛІН
СЪКИМ
ДЕНО

ЖИГОСПІЛКА

СЪКИМ
ДЕНО

ОСТАП ВИШНЯ

БЕРЛІНСЬКИЙ ДЕНЬ

КНИГОСПІЛКА

Бібліографічний опис цього видання
зміщено в «Літопису Українського
Друку», «Картковому репертуарі» та
нших покажчиках Української Книж-
тової Палати.

Обкладинка й малюнки роботи Б. Фридкіна

Упрліт 3079-к. Харків
Зам. 485 Тир. 25.000
Літ.-друк. фаб
КНИГОСПІЛКИ
Харків, Нетеч.
наб., 14
1930

ПОІХАЛИ...

Без причини й болячка не сяде.

Для поїздки за кордон, отже, виходить, треба мати причину.

Наукові командирівки останніми часами загубили подекуди свою вагу.

Приходите ви, приміром, до будь-якої установи, що має право командирувати вас за кордон, і говорите:

— Удосконалитися мені б, знаєте, слід. Так у мене пішла наука, що без закордону, як без рук. Дайте мені командирівку за кордон, так як, хай мене бог уб'є, за два тижні вам соціалістичне будівництво закінчу. Раз - два! — і соціалізм!

Ну і, звичайно, витягаєте посвідку від тої установи, де ви працюєте, що вам справді таки командрівка за кордон потрібна, як вода. Як повітря. Як нагрузка.

Тоді вам та установа каже:

— Да... Справді таки ми бачимо, що командрівка вам, безперечно, потрібна. Але майте, товаришу, на увазі, що, як свідчать фахівці, жіночі панчохи радянського виробу, а також і черевики наші не гірші,

ик і закордонні. Беручи під увагу мито, вони й не дорожчі. Потім: ви маєте право провезти тільки два костюми, так що, коли зважити вартість подорожі, мито, дорожнечу прожиття за кордоном, багато не виграєте... А ліцензій тепер не дають. Обмотувати себе жіночими пантальонами та мережками незручно, бо попадете на кіно - фільм. Провезти валюту через Шепетівську митницю все одно не вдастесь, бо митниця наскрізь бачить, хто везе валюту...

— Ах, так... Ну, тоді я подумаю...

— Подумайте...

*

Краща й поважніша причина для закордону — хвороба.

З хворобою виїхати легше...

Тільки не робіть так, як одна знайома моя дама робила.

В лікарській комісії, куди вона звернулась по свідоцтво, що їй треба лікуватися за кордоном, вона впала в — „непритомію“ і коли їй дали понюхати нашатирного спирту, прокинулась і застогнала:

— Ох! Де це я? А що можна з собою везти з закордону? У вас,— казали мені,— є такий список. Ох! Ох!

І знову знепритомніла.

Так не робіть — „засипеться“.

*

Найпевніше: щоб поїхати за кордон, бажаю вам придбати харрошу язву в шлунку. Круглу.

Як її придбати? Хай колись на дозвіллі розповімо.
Проша буде язва...

*

Ну, от у вас уже в руках закордонний пашпорт.
Всі вже про це знають.

— Ідете?

— Іду.

— Так ви, знаєте, мені перо автоматичне.

— Добре.

*

— Ідете?

— Іду.

— Так ви може б мені шляпу.

— Добре.

*

— Так ви б мені краваток штук зо три.

— Добре.

*

— Ех, які там іграшки для дітей. От би майому Юркові велосипедика, Маринці — ведмедика. Тільки не маленького, а більшого. Там такі є волохаті.

*

— Їдеш?

— Іду.

— От добре. Ну, й повезло. От послав же господь язvu. Так ти ж там і нам щось таке. Бльокнотів там. І ножиків. І олівців отих автоматичних. І пікарпеток.

— А жінка моя дуже просила светр і фільдекових панчіх...

— Товариш! Може кому рояль Шредерівський привезти? А може автомобіль?

*

Сидячи у вагоні, ви дивитеся у бльокнот і підраховуєте, скільки чого треба вам привезти з закордону.

Підрахували: 13 шляп, 45 краваток, 23 парі черевиків, 110 пар жіночих панчіх, 87 автоматичних пер, 15 дюжин олівців, 5 велосипедів, 7 ведмедів...

Темніє у вас в очах і ви, дивлячись на зелені жита, уперто думаете:

— Ну добре! Обмотаюсь! Позатикаю дещо в черевики! Велосипеди здам у багаж! А куди я тих ведмедів позасовую?

Дорога Шепетівська митницце! Коли я вилізу з вагону товщій удесятеро, як їхав за кордон, думай, будь ласка, що то я так поправився у німецькій санаторії. Коли в мене з ушей торчатиме по ведмедю, а з носа по шляпі, думай, що то мені лікарі приписали всі дірки на дорогу позатикати.

Ну, що ж я маю робити?! Я ж за кордон їду!

*

Їдемо.

Так ви ж, товаришу, дивіться. Raucher — це для куріїв, а Nichtraucher — це для некуріїв.

- А яка „друга кляса?“
— Zweiter klasse! Так і кажіть на вокзалі!
— Кому казати?
— Та там, хто вас поспитає, тому і кажіть.
— Ага. Їх хабе цвайтер клясе. Їх хабе цвайтер.
Іх хабе цвайтер...
— А на вокзалі дивіться, де написано «Ausgang»
туди й виходите. „Авсгант“—значить „вихід“.
— Ага... Як вихід?
— Авсгант.
— Ага. Авсгант... авсгант... авсгант... Ну, й труд-
не слово...
— А приїдете, дивіться: буде написано: Banhof
Fridrichstrasse там і вставайте: „Бангоф“ — вокзал,
„штрассе“ — вулиця. Там і вставайте.
— Ага... Значить так: „Їх хабе цвайтер клясе“.
„Авсгант“ — вокзал. „Бангоф“ — вихід. Ага.
— Та ні. Навпаки.
— Як навпаки? „Їх хабе цвайтер клясе“ — вокзал.
— Та ні.
— Ага. „Бангоф“ — вокзал.
- * . . . . .

- Цванціх. Драйціх. Фірцих. А там же ж як,
після того „авсгант“?
— А там спитаєте.
— Спитаєте. Ну, добре, спитаю. Як уже ми там
питатимемо, а пигати треба.

І демо... І демо... І демо...

Шепетівка...

— А ви знаєте, підїжджаючи до Шепетівки, якось тоді робиться „каламітно“. Не те, що тобі там доведеться через митницю проходити... Митниця — вона собі митниця... Що митниця з нашого брата, коли він за кордон їде, може „стребувати“. Нічого.

Їдуть же ж у командировку так, що ані лялечки на ньому, ані нижче лялечки. Один із подорожніх дуже жалкував:

— От, — каже, — погано, що не можна за кордон голому їхати. Все б таки воно звідтам більше б узяв.

Я йому:

— А ви б, — кажу, — сажею вимазались та двадцять бюстгалтери поганеньких почепили б і їхали. А як би хто спітав, сказали б:

— Уніформа в нас така.

Не в митниці справа.

Підїжджаючи до Шепетівки, хочеться назад чурнутися. От так тебе ї підмиває, зліти й майнути знову на Київ. Перескочиш бо Шепетівку, і нікого ж у тебе не буде... А нікогісінько... І що найдорожче залишиться — це червоний пашпорт... І хапаєшся ти за нього ввесь час.

— Не дай бог — вискочить. Пропав.

А коли вже з Шепетівки на Здолбунів їдеш, тоді тихо-тихо у вагоні.

... „Якихнебудь 10 кілометрів, і я вже „пан“!..

Чого воно так тихо? Так, ніби поховав когось,
чи що?..

Встає прикордонна сторожа. І так тобі шкода тої
сторожі, як рідного батька.

Невтральна зона...

«Mohyljany». Білі орли скрізь. І порожньо, порожньо
на станції.. Станція „Могиляни“.

— Прошу пана! Пашпорти!

— Озираєшся... Хто ж тут, думаєш собі, пан?

Дивиться на тебе людина. На голові каска чорна,
на касці орел білий, і каже тобі „пан“.

Виходить, що, значить, я пан. Як швидко! Яких
небудь 10 кілометрів,— і я вже „пан“!

Польща.

ПРИХАЛИ

Польща, значить...

Ідемо... Ідемо... Ідемо...

Обабіч залізниці вузесенькі - вузесенькі смужечки поля. На смужечках тих житечко росте, ячмінь, картопелька...

Вузесенько - вузесенько так росте...

А іноді серед смужечок серед тих, вузесеньких, судцільні такі, великі - великі лани порозлягалися. Як море лани, серед дрібненьких струмочків.

Що це значить?

Не знаю, — я у внутрішні справи чужої держави не втручаюсь і не втручатимусь.

Польща — держава. Вона — за Могилянами.

Польща — хороша держава мені ще раз її треба переїздити.

Як їдеш, так і праворуч Польща, і ліворуч — Польща, і так просто — Польща. Скрізь Польща.

Як проїхав Могиляни, так уже скрізь населення сuto вже польське.

Далі — Здолбунів, Рівне, Ковель.

Польща.

На Здолбунові пересідати на Варшавський поїзд.

Гроші вже там не карбованці, а злоти.

А як сідаєш у спальний вагон, то вам кажуть:

— Ви ж провідникові на чай дайте, бо він плати не дістаете. І покоївці, що ото ліжко вам послала, дайте, бо вона плати не дістаете.

— Гаразд.

Кажуть, що ніби в Польщі багато в'язниць, де сидить багато селян отих, що на Волиню, на Холмщині, на Підляшшю, — польських селян,— так цього не помітно. Ніч. Темно вже. І так аж до Варшави—ніч.

У Варшаву поїзд приходить вранці. Там пересадка на Берлінський.

У тім уже поїзді є вагони аж до Берліну.

У Варшаві на вокзалі народу чимало. Офіцери.

Я вже звик, що я „пан“. І всі пани...

За Варшавою, аж до Німеччини, так само Польща.

Лани. На ланах полільниці. Полють, плаваючи навколошках. І біля кожного невеличкого гуртка полільниць чоловічина з люлькою в зубах.

Він або сидить на межі, або стоїть над дівчатами, ручки в кишені позакладавши. А дівчата — навколошках.

Я став біля вікна та:

— Товариші, дівчата. Доки ж ви плавуватимете на колінах... Та час уже розігнути свою спину та показати всім експлуататорам, що ви вільні, ви рівні...

Сам собі подумав і сів..

Корови скрізь пасуться. Корови чорнорябі. Голанські... А далі королевна нідерланська. Це — аж за Німеччиною.

Польща — республіка, в неї є президент. Не вірите? Ій-богу, е. Що його не чутъ? А чого йому кричать... Ідемо...

Всі до мене:

— Прошу пана! Прошу пана!

Я не витримав, устав, та:

— Товариш! Пани всі в Чорному морі. Та доки ж ви один одного, й мене, грішного, панами величатастите? Та коли ж ви панське ярмо скинете? — сам собі подумав і сів.

Лани... Лани... Лани...

*

Ідемо.

В купе зо мною молодий чоловічина сидить та все на мене дивиться, а потім каже:

— Шпрехен зі дойч?

А я йому:

— Ні!

— Франсе?

А я йому:

— Ні!

— Інгліш?

А я йому:

— Ні!

Мовчить він.

Тоді я почав.

— А ви, кажу, по-українському, щоб на першу категорію, можете?

— Ніх, — каже, — ферштейн.

— Тото ж.

А він почервонів-почервонів. А я йому:

— Що ви мені, — кажу, — дойч, франсе, інгліш...

Перелякали, думаєте. Та я з такої країни, що своєї рідної мови не знає, а ви мені: „інгліш“.

Дивлюсь, перестрашився.

— Не бійтесь, — кажу, — я не сердитий.

*

Їдемо.

Поїзд летить. Зупиняється тільки на більших станціях, а менші пролігають повз: ні вдивитися тобі, ні помітити, яка така станція, що за місцевість. Летить.

*

Ст. Торунь.

Стоп. Тут швиденько одчіпляються наші вагони і причіплюються до поїзду, що їде прямісінько до Берліну.

Раз-два — і летимо до німецького кордону.

Не зчувсь, коли в поїзді вже до вас:

— Майн хер! Біте шен, пас.

О! То був „паном“, тепер уже — „хер“.

Просто тобі трансформація...

Кордон німецький. Ст. Шнайдемюле.

Яка чистота. Така чистота, що забруднити чимось хочеться. Ну, ясно — не звик же, щоб на станції було так чисто...

Проходять урядовці з митниці. Нічого не дивляться, тільки питаютъ:

— Kawiar?

— Нема, — кажу. — А що воно за кав'яр такий, не знаю.

А в клюбі Блакитного не раз їв.
На кав'яр тут великий попит. Що б було захопити
пудів хоч з десяток ?!.

Так і знайте: хто їхатиме за кордон, везіть кав'яр
пудами: Шепетівська митниця заробить.

Поїхали далі...

*

Лани... Ліси... Луки...

І лани чисті... І ліси чисті... І луки чисті...

Жито рівне-рівне,— ніби його путящий цилюрник
під— „йоржика“ постриг.

Ліс. А що ви гадаєте: думаете, що німці у себе
свое дерево позаводили. Нічого подібного: наша
таки сосна росте, наш кленок, наш бересток. Тільки
назва друга, а дерева наші. Не видумали свого.

На луках корови пасуться. І здебільшого— голанські.

— Ну, думаю,— коли є корови,— повинні бути на
шляхах і кизяки коров'ячі.

Нема. Уявіть собі нема кизяків!..

Я ж пам'ятаю, що на Коробовім хуторі (дача
місцевість біля Харкова) ми колись із проф. Авери-
ним сперечалися що до тамтешнього ґрунту.

— Ну з чого,— питав я його,— оцей ґрунт скла-
дається?

Він відповів твердо і рішучо:

— З коров'ячих кизяків. Хіба не бачиш? Та не
тільки ґрунт. І я,— каже,— в кизяках, і ти в кизяках,
і діти всі в кизяках, і голова в кизяках, і борщ
з кизяками.

А тут коров сила, а кизяків не видно.

Річ дуже проста: корови тут виховані: то вона пасеться-пасеться, а потім до пастуха:

— Біте шен! Іх мехте ін туалетен ґеген!

Це по-нашому:

— Дозвольте вийти.

І йде.

Наші ж треклятущі корови, хоч де б вони паслись, обов'язково витуалетиться тоді, як до ґанку підійде. Або коли її доять.

*

Їдемо.

Жита рівні-рівні на полях. І пшениці... І чисті-чисті...

Просто потолочити хочеться — такі вони рівні й стрункі.

А поміж ланами шляхи. Та хоч би ж тобі денебудь хоч одна вибійна.

Сkrізь шоса, і скрізь рівна шоса...

І понад залізницею шоса... А понад шосою стъожкою біленькою стежечка стелеться: то доріжки для велосипедистів.

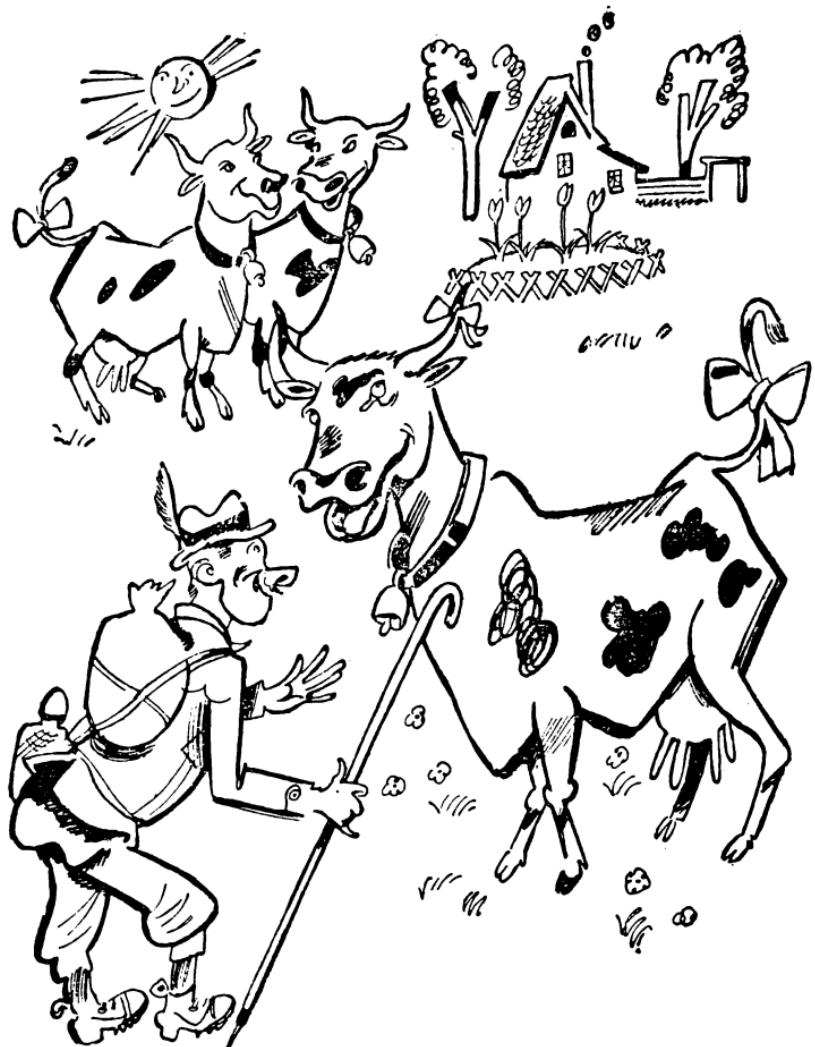
Багато-багато на велосипедах їздять. І старі й малі... І бабусі й дівчата.

От—бачиш—гурт дівчат буряки поле. А на межі велосипеди лежать.

Ось штук із п'ятеро жінок велосипедами женуть понад колією. Видко, селянки...

Дивно...

І дивно не те, що вони їдуть на велосипедах, а те, що ніхто їм у слід не тюкає.

... „Біте шен! Іх мехте ін туалетен ғеген“! Це по-нашому—
„дозвольте вийти“.

Дивився я на ту картину та й думав: що якби мою матір був підсадив на велосипеда—хай би вона селом мигнула.

Боже мій!..

Зразу б:

— Тю! Тю-у-у-у! Ара-ра-ра-ра! Фффю-ю-ю!

Та я б, мабуть, і сам тюкав.

А тут ні тюкання, ні свисту.

*

Ах, ці німецькі шляхи! Ах, ці німецькі дороги!

Пара коней, а за ними дві величезні гарби з сіном, одна до одної поприв'язувані.

І йдуть собі невеличкі коненята, весело головками помахують.

А в нас:

— Скільки взяли?

— Та півтори копиці! Та й то хто й зна, як воно там, у тій калюжі, чи вискочу, чи ні.

— А коли ж ви ту калюжу засиплете?

— Хай її чорти засипають! Що я її засипатиму, коли у мене може якихось возів на три того ї сіна.

Ах, ті шляхи! Ах, ті дороги!

*

Ті шляхи й ті дороги пообсажувано в Німеччині яблунями, грушами, сливами.

І ніхто їх не стереже.

От, красти!

Я не знаю, хто за тих німців роботу робить,
коли вся та садовина поспіває.

Коли ж ти робитимеш, коли тут тобі: одно ходи
та крадь. Одно ходи та крадь.

Крадь і не озирайся, бо ніхто його не стереже,
ніхто не всадить тобі заряду соли в твою індивіду-
альності.

*

Німецькі села... Кам'яниці. Електрика. Брук.
Видко в дворах авта...

Будинки якісь такі гостродахи, двоповерхові.
Не видко по дворах возів без коліс, не видко біля
ганку гною. В загонах для скоту корови стоять не
по пузо в кияках...

Пара косарів (коси за плечима) на велосипедах
проїхали...

Он іде отара овець.

— Невже то, думаю собі,— вівці? А чого ж над
ними нема хмари пороху?

І не чають од тої пилюги ні вівці, ні пастухи,
ні подорожні.

Їдемо...

Лани... Села... Ліси...

І так аж до Берліну.

*

Берлін...

Один „бангоф“, другий, третій...

Нарешті наш — „Фрідріхштрасе“.

— О боже мій! Де ж той, як його,— „австганг“?

Ось він! Ну, господи благослови!

— Майн хер! Майн хер!

— Та „хер“ то я знаю, а от як нам до отеля дістатися?

— Біте шен...

Готель

— Як же ж тут з хазяїном, чи з швайцаром?..

... Іх. Ніхь. Ніхь. Іх. Ніхт шпрехен дойч.

А хазяїн:

— Что значит? Говорите по русски. Откуда?

— З Харкова.

— Давно буві в Одесі?

Трохи не кинувся цілувати.

Приїхали.

Одн ж отор А біль — біль — біль —

— Незажаєш як ходопонемих німнін

— I ніжкоходопонемих німнін

— ... Ідеомо... Йанн... Геві... Віні...

— I як я од Педрівія.

— ... Одеяни! Ну, точоніа пізнати!

одвідомаудь, юндою: віллард, єдеть ви і півночі.
еканавась, одвідомаудь я бмода єдеть ви
шемніврм єн нт ж єж як А
-діп—чанне, віллард, єнмєдєн єдеть я үхдеєв
ніндепнів, віллард, єнмєдєн, отяг ілівай оп в єнмє
жонівд, єнмєдєн, єнмєдєн, єнмєдєн, єнмєдєн, єнмєдєн
КЛАПТІ ВУЛИЦІ БЕРЛІНСЬКОЇ

бкавет єквдос єдві, єквдас тітвд єдві
Берлін, єквдас єдві—шевдьт яйт нт—єж їнніжок I

Добре, як би було можна про Берлін так шрайб-
шрайб! вже вам про ввесь Берлін нашайбав. На-
шрайбаеш лихої години, коли самого населення
кажуть, тут чотири з половиною мільйони. Я спро-
бую так сковзитись про Берліну. Зверху, а ж оЩ

І то тільки красенком, клаптиками!

Берлін нашему братові тяжко, але тяжко спосте-
рігати, щим й єздів. Схи ви єздів по оторед ѿкнів

ти так став, зосередився, зробив спостережливо-
роузумне лице, а тебе разу щось і перелякало.

Загуло, або під тобою, або над тобою, ревнудо-
або перед тобою, або за тобою;

Ну і разу сіртонешся, або назад, або вперед, або
присядеш, або підпігнеш.

Ти тіціеш од заднього ворога, а вже перед тобою
щось або давонить або гурочить, або реве.

Ти присядеш, а воно під тобою тільки гуро-гур!

І така тобі скрізь турбота, що ніяк себе не вос-
редиш, а особливо, як ото вулицю треба переходити.

Націляєшся, вже націляєшся, а потім, ніби тебе
хочеться батогом оперізвав, амниши, як на перегонах.

Тубільці на тебе дивляться: людина, думають, або сказилася, або вдома в неї горить.

А як же ж ти не мчатимеш, коли воно скрізь щось Іде. Зверху в тебе надземна залізниця, знизу—підземна, а по вулиці авто, мотоцикли, велосипеди, трамвай, коні щось везуть, собаки щось тягнуть.

І в кожного або свисток, або гудок, або дзвінок або батіг ляска, або собака гавка.

І кожний же,—ти так гадаєш,—обов'язково тебе переїде.

Тяжко спостерігати нашему братові берлінське життя.

*

Що ж вам спадає в Берліні на очі?

Перш за все треба констатувати, що для Берліна пари очей замало. Не вистачає їх, бо сильно дуже багацько дечого спадає на них. Спадає й мигтить.

Вулиці... Вулиці взагалі, як вулиці, з усім своїм гамузом і зокрема брук... „Мостові“. Вони чорні й чорно-сині. І блищать. Вони так блищать, як блищить лід на ковзанці. Вони всі асфальтові. Вони якісь м'ягко-бліскучі. Вони так блищать, що хочеться розігнатись і посковзнутись... І здається вам, що коли б ви повсковзнулись на якісь там Фрідріхштрасе, та летіли б аж до Вітенбергплацу.

Авто й автобуси, мотоцикли й велосипеди котяться там безшумно.

І навіть величезні коні першерони, що возять по Берліну пиво в бочках на величезних „гарбах“ з груbezними залізними шинами на колесах, не роблять.—

ні коні ні гарби,— ніякого гаміру .. Цокотять тільки підкови в коней.

Коли б отака чортовина проїхалась повз редакції, то напевно б ми всі вирішили, що за Люботином землетрус на $10\frac{1}{2}$ балів і хапалися б за одвірки.

Оті „мостові“ якось заворожують вас і очі ваші в себе втягають. Так от стоїш і дивишся на них, а вони в собі, мов у дзеркалі, одбивають вас, одбивають авто, мото, коней, собак, людей...

Чудесні мостові... В посуху вони вогкі, а в дощ сухі.

*

А посеред вулиці—на перехресті,—шутман. Обов'язково шутман.

Він—увесь синій і в синяві своїй величний. А голова його вилискує чорною каскою з білим спереду орлом.

Він—повний контраст берлінській вулиці. Вулиця—метушлива. Він—спокійний. Вулиця—галаслива. Він—тихий. Вулиця—строката, він тільки синій. Вулиця—нервово-рухлива—його рухи—пластично-повільні й певні.

Коли він зупиняє рух з одного боку і дає напрям рухові з другого—такі рухи руками робить, мабуть, тільки римський папа, благословляючи народ, коли народ той цілує папину пантофлю.

І рух його—закон для машин, для коней, для собак і для людей...

Дивна берлінська вулиця...
Крамниці... Вивіски... Рух... Балачки...
І хоч би тобі одна українська вивіска. І хоч би ~~з~~
тобі одне денебудь українське слово.

Та ніде анічогісінько.

Мала дитина, їй та вже по-німецькому! А боже
ти мій!

Українізації в Берліні не провадиться ніякої.

Якось на розі одної з улиць бачу шуцмана з червоною пов'язкою на рукаві, а на тій пов'язці білими
літерами написано:

„Говорит по russki“.

„Parle Frasnçais!..

і т. д.

Щось аж сім чи вісім таких написів. І по-італій-
ському він говорить, і по-англійському, і по-поль-
ському, і по-чеському.

Підхожу і питаю:

— А по-українському можете?

— „Палакать?“

— Хоч би,—кажу,—й „палакать“.

— Понимаю „палакать“.

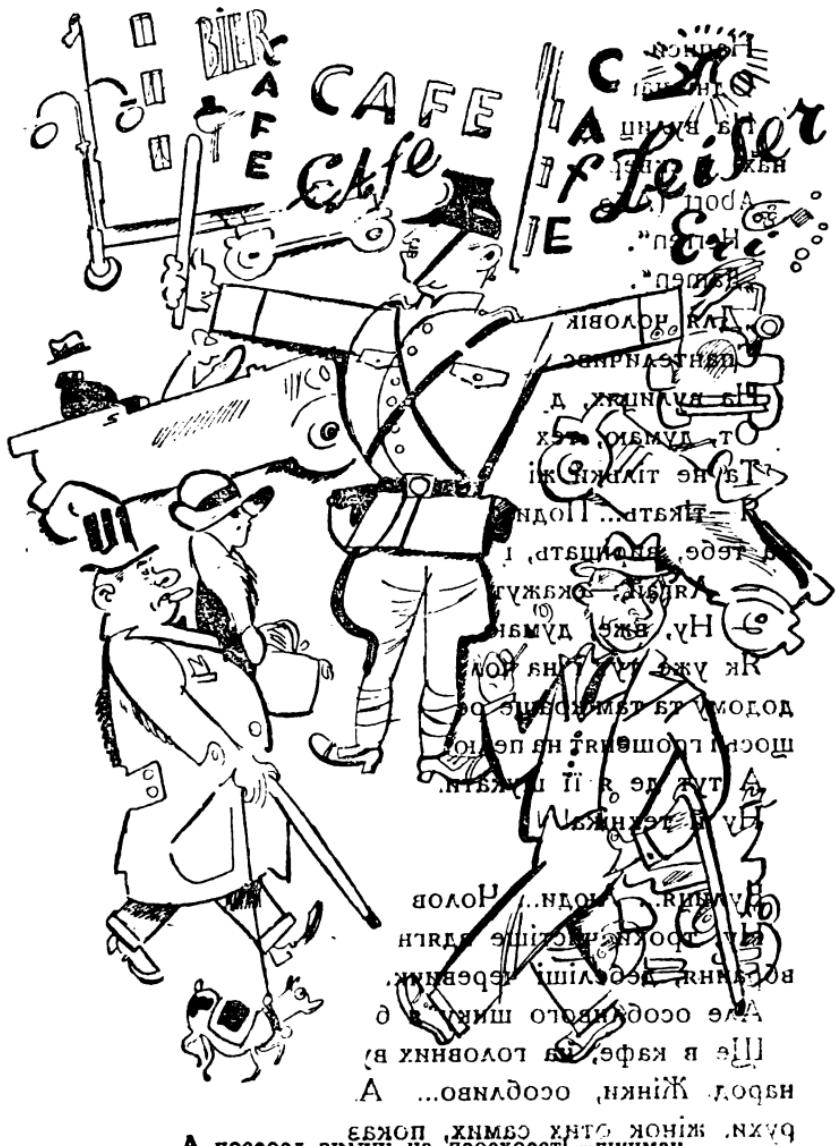
— Ну, добре,—кажу,—що хоч „понимаєте“.

Ото тільки одного й довелося побачити за цей час.

Подивлюсь, як буде далі...

Доведеться, очевидно, запротестувати, що так
мляво тут з українізацією.

I, взагалі, куди дивиться комісія по українізації?!

Написи...

Одні написи на смерть мене перелякали.

На вулицях, особливо на перехрестях, на майданах, у скверах, бачу величезні написи:

Abort (Аборт).

„Herrgen“.

„Датеп“.

„Для чоловіків“, значить, і „для жінок“.

Спантеличився зовсім.

На вулицях, думаю собі, аборти роблять.

От, думаю, техніка! Чого дійшли!

Та не тільки жінкам, а й чоловікам.

Я—тікатъ... Подивляться, думаю, в якенебудь школо на тебе, вирішать, що й тобі аборта зробити треба:

— Лягай,—скажуть.

— Ну, вже, думаю: краще втечу.

Як уже тут і на чоловіків таке лихо нападає, поїду додому та там краще родитиму... Все таки на дитинку щось і грошенят на пелюшки капне, і „капля молока“ є...

А тут де я її шукатиму?

Ну й техніка!

*

Вулиця... Люди... Чоловіки й жінки...

Ну, трохи чистіше вдягнені як у нас. Добротніші вбрання, дебеліші черевички.

Але особливого шику я б сказав,—нема.

Ще в кафе, на головних вулицях, там шикарніший народ. Жінки, особливо... Але їхні погляди, їхні рухи, жінок цих самих, показують, що народ вони

з думками „не дуже важкими“, і дивляться на нашого брата такими очима, що нема в них ріжниці нації, соціального стану і партійної приналежності.

Ролю в тих поглядах відограє тільки „марка“. Можна й долярами.

*

Кафе, кафе, кафе.

Скільки ж їх тут, отих кафе.

На кожному крощі, на кожній вулиці, на кожному розі...

І повні...

Кажуть, що німець дві третини свого життя проводить у кафе.

Можливо... Бо справді таки сила по кафе народу...
І вранці, і вдень і ввечорі...

П'ють каву, п'ють якісь рожеві напої через дудочки, їдять морозиво...

А як багато по тих кафе жінок не особливо важкої поведінки!

Мені казано, що в Берліні таких жінок зареєстровано щось із 50 тисяч.

Я, звичайно, їх сам не рахував, але з того, що бачив, не менше, мабуть.

І працьовиті страшно. Ви можете бачити їх у кафе і на ріжках вулиць і рано вранці, і в обід, і в південь, і ввечері.

Чи вони цілими днями працюють, чи „позмінно“

У всякім разі праця їхня не припиняється ні вдень, ні ввечері, ні вночі.

Попит, очевидно, не менший, як і пропозиція.

Авто. Такі так звані. і ұнтақтасаға қаралғанда, олар да
Скільки юх дут. Десятки (як не сотні) тисяч

По всіх вулицях безкінечними валками лежать вони
туди й назад.

Всі такі одмітні. На його вузі кругом іде смуга
з чорно-білих квадратів.

Одна смуга — "однокінний" — малий тариф. H

Дві смуги — "парокінний" — більший тариф. ...o3i

I їдуть, їдуть і їдуть... ...iанаop I

На перекрестях лівляться на шуцманову руку. І за
його командою, або цілим натовпом, зупиняються
або проскакують далі, якщо іде вперед

Де шуцмана нема, там і рухом реагують всім
сигнальним ліхтарем, що висять над перехрещуваннями
вулиць. ...oанеоом атРdї нярод

Зелений колір — їхати вільно. ...nt оп оттєд як A

Червоний колір — Halt! (Стій!) ...iанідэеоп їоя

Сигнали лівляються автоматично, онбевя інэм

І нема того, щоб хтонебудь не відкив на сигнал
проскочив далі, коли усіна показує червоне. R

Я довго спостерігав. Ось тутить авто, єнкака
жено, у іх пурпурна вільна перед. Зиркета червоний
колір! і Міттоа і гальма! І стоятиме некажиме авт
леного сигнала, хоч би було перед. перед
вільно. ...pr атоюшоqп ннрнд нннлід нноа н

Дисципліна

Кажуть, що дисципліна, взагалі, рідко неподана це
тільки в Берліні; а й у Харкові.

Вулиці... Будинки...

Кажуть, що в Берліні є закон, що забороняє будувати хмародряпи.

Більше як на п'ять поверхів тут домів немає.

Через те Берлін не давить. Він заворожує. Він милює безкінечним числом садків своїх. Він—буквально кучерявий.

Які тут, у Берліні, садки! Які парки!

Тір гартен один чого варт. Величезний парк посеред Берліна. Який він завбільшки? Хто зна! Може в сто разів, може в тисячу більший за Харківський комунальний парк.

Тільки ж весело-зелений. І чисто-зелений. Бо німці відмінно ходять по парку, вміють їздити не по траві, а по алеях, по доріжках.

І біля його, і круг його, і серед його, в кам'яні шворишията, тече річка Шпрее.

Вона його поїТЬ, а він зеленими своїми вітами її захищає.

Вулиці... Пиварні... Пиварень у Берліні сила, як і кафе. Пиво, кажуть, не пиво, а діво.

Але,—я ж кажу,—”кажуть“. Не писатиму про берлінські пиварні, не хочу. Хай собі ”кажуть“ ті, кому можна це казати.

Населені в містах є тільки

Харашо по Берліну пересовуватися.

Хочеш — трамваєм, хочеш — автобусом, хочеш — підземкою.

На всіх вулицях, по середині, ви бачите, величезну синю літеру „U“ (У).

То там Untergrund підземка.

Сходите сходами під землю, берете квитка, підбігають електричні поїзди,—і катайтесь куди хочете: хоч на край Берліна за 20 пфенінгів.

Можете за ті 20 пфенінгів хоч цілий день їздити, аби спід землі не вилазили, бо там ніхто у вас квитків не перевіряє.

I на трамваях такі порядки: взяли квиток і можете з ним пересідати з трамвая на автобус, з автобуса на підземку. Аби в одному напрямку їхали.

А попав на підземку — катайсь, куди хочеш.

От би в Харкові отаку штуку.

Ніж сидіти ото, куняючи в радустановах, або десь у ВУЗ-і на лекції — махнув би під землю й катався б собі, аж до того засу, коли обідати час.

Вулиці... Люди... Чоловіки... Жінки...

От тільки що: ноги в німкень, по мойому, завеликі.

Ідеш, приміром, вулицею і бачиш: щось таке з-за рогу витикається.

Придивляєшся,—аж то жіноча нога. Німкеня ще перед вулиці, а нога вже за рогом.

Ну, бог з ними, з ногами.

• • • • •

Чимчикую якось вулицею. Чую на губних гармошках жарять на голос:

„Червоні лави переможуть все“.

„Червоні лави переможуть все“.

Дивлюсь—тroe хлопців, школярів, марширують вулицею й виграють нашої.

Та я тоді став та вже людським голосом і піддав:

„Нехай живе комуна

I свободи стяг“.

БЕРЛІНСЬКИЙ ДЕНЬ

Спробую дати приблизну схему Берлінського дня.

Приблизну через те, що в деталях, щоб ухопити день у Берліні, треба чимало тут в „ашінгерах“ „ковбасок“ з німцями навстоячки ззісти, запиваючи їх чорним мюнхенським пивом.

Знаєте, що таке „ашінгер“?

Знаменита установа.

Один знайомий доктор, показуючи мені Берлін, якось промовив:

— Ходім у тутешній церобкооп!

— Ну? Хіба є? Та господи!

І повів він мене в „ашінгер“.

„Ашінгер“ до церобкоопу так подібний, як, наприклад, теперішній німецький прем'єр Мюллер на соціяль-демократа.

В „ашінгері“ нема черги, нема зелених книжечок, і небагато прикажчиків.

Буфет. На буфеті — сила всіляких бутербродів, „помпа“ з пивами різними, і жлукто нікелеве з гарячими ковбасками.

А в залі — високі столи-стояни з тарілочками, з ноожами, виделками, з перцем, з сіллю і з гірчицею.

Забігає „клієнт“, хапає разок ковбасок, або бутерброди, шклянку, таку завбільшки, як невеличка макітра, пива, стає біля стояна і навстоїк це все „потребляє“.

І все це швидко, швидко, швидко. На ході.

Ціни на всьому показані. Не дуже дорого. Чисто, смачно і з гірчицею.

Гірчиці тут, між іншим, дуже багато їдять. Аж страшно.

Чи то вже воно життя їм таке солодке, чи що, а тільки ж так її мегелять, як у нас хліб.

А от щодо хліба, так тут дуже сутужно. Не дають хліба до страв.

Наш брат тут велике здивовання по рестораніях викликає, коли обідати сідає...

І все через той хліб... Ну, звичайно, одним-двома манісінькими шматочками, що їх тут подають до столу, православна людина, та ще з України, не може задовольнитися аж ніяк.

І ясно:

— Дайте ще brot'у!

А потім:

— Та дайте ще brot'у!

Умегеливші з десяток невеличких франзоликів (тут франзольки печуть манінкі, — не більше, як третина нашої п'ятакової булки) земляк чухається, а потім несміливо:

— Чи неможна ще отого, як його, brot'у?

Тоді вже в гер-обера починає на голові дубіти волосся, а всі столи кидають обідати і дивляться на земляка:

— Людина, мовляв, зараз помирати буде.
Смерти, розуміється, не буває, а трагедія для нас велика.

А як же ж не бути трагедії, коли ми звикли до такої на обід палянниці, що нею можна було б полк німців ув обід нагодувати.

У нас же ж є такі „примірники“ (розвказував мені один агроном), що „потребляють“ в день 7 фун. хліба офіціяльно.

А неофіціяльно ввечері:

— Федоре Михайловичу! Так що на вечерю хліба не стає. Добавки дайте.

Ой, заїхав.

Мені ж про берлінський день треба.

Почнемо зранку.

6 годин ранку.

Тихо-тихо.

А ось починають показуватись велосипеди: рушив на роботу робітник.

Робітники, робітники, робітники...

В своїх „прозодежах“, здебільшого синіх, або корицевих, труджені сірі обличчя, у кепках, із сигарами в зубах. Вони з чверть години заповнюють вулиці. Особливо подалі від центра. Пройманули й нема.

7 годин ранку.

Час собачий. Певніше—час собачого туалету. Най-мички і хазяйки виводять на цепках, на шнурках і на шнурочках „друзів людських“.

І на вулиці нараз спостерегаєш таку картину: геть, куди дістане око, бачиш підняті над стовпчиками собачі ноги.

І яких же тільки тут собак ви не побачите: од наймініятюрніших до величезних спокійно-байдужих сен бернарів. І левретки, і болонки, і пуделі, і добермани, і сірки, і лайки, і бровки, і ірланці, і англійці, і німці, і гріфоны, і такси, і вовки-вівчарі, і доги, і сенбернари, і японські, і не розбереш, які вони в лихої години. Іноді бачиш такого пса, що скидається не то на індика, не то на вівцю. Кучеряве, з довгою мордою, з коротким хвостом, з ушима до землі. Очі збоку, ноги: передні ззаду, задні — спереду. А собака! Факт! Бо перед стовпчиком ногу задирає.

Німці, мабуть, уже дійшли культу собаки. Страсть, як вони люблять собак. Ставляться вони до них з особливою якоюсь любов'ю, я б сказав, — навіть з ніжністю. Ніде ви не побачите, щоб

... Час собачий...

хтось ударив собаку, ніде ви не почуєте, щоб собака вискавував. Собаку дуже рідко побачиш у наморднику. Щоправда, ви нігде не побачите безпритульного собаку. Собака на вулиці ніколи не буває сам,— завжди з хазяїном. Або на цепку, або біля ноги.

Собака в німців—корисна тварина. Вона або сторож, або—помічник у роботі. Силу бачите тут таких картинок: собака везе воза. І не маленького воза, а порядного собі воза, бо брук тут гладенький, і везе вона його легко.

Собаки—проводники інвалідів-сліпих. Звичайна картина на вулиці, коли собака в особливих наритничках, з червоним на них хрестом,—веде сліпого, або везе у візку безногого.

На демонстрації „Червоного Фронту“ цілі тисячі були таких інвалідів із собаками.

Картина грізна! Мементо!

Біля крамниць, куди з собаками покупців не впускають, біля дверей особливий „собаков'яз“, де прив'язані собаки дождаються доки їхні хазяйки (здесь більшого, хазяйки) вийдуть із крамниці.

Собака в німців у пошані і має свій ранішній час для туалету.

7—8 годин.

Школярі—до шкіл. Геть заливаються вулиці різно-барвною юрбою німецької—„zmіni“. З галасом і з веселим сміхом пробігає вона німецькими вулицями.

За ними—хазяйки на базар. З кошиками, з торбинками, з валіzkами. Біжать по фляйш (м'ясо),

фіш (рибу), бутер (масло), брот (хліб), мільх (молоко), гемюзе (городина). Найбільше по оте саме „гемюзе“.

„Травоядний“ народ — німці. Отої городини по крамницях, по базарах, по возах на рогах вулиць — цілі гори. Є така, що в нас її доволі, а є така, що зроду такої не бачив. Цибуля якась така зелена, застовшки як навильник, а завдовшки як через Харківську вулицю... Є якась така не то ріпа, не то кавун, з чим його їдять, яке воно на смак — хіба його взнаєш. Незручно підійти до перекупки. Мовляв:

— Тьотю, а дайте я покуштую!

Коли вже торкнулись хазяйок, згадаю про „хазяйські“ крамниці: м'ясні, рибні.

М'ясо „подається“ в крамницях звичайно, особливого нічого. Тут Берлін не дорівнявся до Москви. Московські різники уміють показати м'ясо в крамницях. Так подасть „тушу“, що хочеться вп'ястися в ній зубами В Берліні — так не вміють.

Інтересніші крамниці з рибою. Рибу тут подають живою, в акваріумах і бачиш, як там плавають лини, величезні щуки, довжелезні якісь в'юни... І раки там живі плавають. Хазяїн сачком рибку підхоплює — на вагу і „бітте шен“.

Пройшли хазяйки. Хай ідуть.

Далі посунули прикажчики по крамницях. Багато велосипедів.

Далі рушили службовці по конторах і по бюрах Сила велосипедів.

Далі — хазяї по бюрах, вищий урядовець по канцеляріях. Авто шумлять. Сила потім авто стойть на середині вулиці перед державними й приватними установами, на хазяїв своїх чекаючи.

Тихо на вулиці.

9 годин.

Година санітарна. Миють — чистять вулиці. Виїздить якась лиха година, до локомотива, подібна, а ззаду в неї якась така величезна щітка. Ні, не щітка, якийсь такий великий гумовий барабан. „Лиха година“ поливає, а барабан мие. Аж рипить та мие.

І вулиця після того чиста. І блищить.

11 година.

Пішли мадами по крамницях. Із собачками. На автах і пішки.

Коли я збиралася їхати за кордон, мене маленька одна дівчинка спитала:

— Дядю! А закордоном бурзуї єсть?

— Поїду, — кажу, — побачу.

Тепер можу сказати:

— Єсть. Та ще й які єсть.

*

Далі що?

Далі хазяйки вертаються.

Потім школярі вертаються.

Потім службовці вертаються.

Потім робітники вертаються.

Хазяйки годині об 11 - й.

Школярі — о 2 - й.

Службовці — о 3 - й - 4 - й.

Робітники — о 6 · 7 - й.

Робітники, як бачите, „перші“ й уранці і ввечері.
Вранці вони перші спереду, ввечері — ззаду.

*

Далі настає вечір.

О 6 · 7 годині суне публіка по кінах га по театрах.
А далі густо йдуть „погібші“, но мілеє создання“.
І в льокалях, і в кафе грає музика.

Електрика називає місця, де розважаються, притискаючись одне до одного, особи і тої й другої статі.

Робітники лягають спати, бо їм завтра, як і сьогодні, треба бути першими.

Ходім і ми.

*

Коли я в оцій схемі берлінського дня чогось такого набрехав, то в усякім разі небагато.

А не вірите — поїдьте, перевірте.

БЕРЛІНСЬКІ КОНІ

Коней у Берліні є ще чимало, але вони так з усіх боків стиснуті підземкою, надземкою, автобусами, трамваями, автомобілями, що не „воскресать“ їм уже!

Скоро - скоро в Берлінському зоологічному садку провідник, показуючи на гнідого в яблуках коня, казатиме екскурсіям:

— Кінь! Латинська назва: „Equus!“ Колись дуже розповсюджена в Берліні тварина, а тепер от залишився один екземпляр, та й той з козинцями...

Живуть коні в Берліні найбільше на пиві.

Чи то воно така традиція, чи, може, пиво треба возити не швидко, щоб воно не хлюпалось, а тільки ж факт: пиво чомусь розвозять кіньми.

Великі - великі кудохвости equus'и волочать великі гарби з пивом.

Коні розгодовані до неймовірного: очевидно, вони пиво п'ють.

А безхвості. І не те, щоб у них хвости поодрізувано, ні, видко, що так вони й плодяться без хвоста...

„Усихає“ берлінський кінь, з хвоста починаючи, і нічим йому, нещасному, перед смертю й мух одганяти.

А що у нас, у Берліні, сум викликає, так це візники.

Є їх вони ще, але їх небагато: машина нищить їх.

Візники — старі старезні, як і їхні коні!

Вони ще мають своїх пасажирів.

І пасажири ж такі літами, як і коні, як і візники.

То ті пасажири, що бояться машини, не люблять її, не визнають її і демонстративно їздять кіньми.

*

Ви б подивилися на берлінського візника, коли він підтюпцем проїздить берлінською вулицею.

Здається, що щось химерне, часів середньовіччя вдерлося в машинізовану юрбу.

Невеличка конячина, сумна, як „успеніє богородиці“, тягне величезного, такого, як колись наші поміщики шестериками їздили, фаетона.

А на високих козлах сидить сумний і сердитий, старий літами і поглядами „kutschér“.

Він у циліндрі й у лівреї.

А ще вище над ним, як радіо-щогла, стоїть застремлений у спеціяльну дірочку батіг.

Тюпикає...

А скільки презирства, скільки зневаги в його погляді на оту безнастанну, кипучу й бурливу стъожку з автомобілів...

Здається, що ось він ізскочить із своїх козел, вихопить із спеціяльної дірочки довжелезного ба-

того, і потрощить тим батогом усі оці Бенци, Опелі,
Дікзі, Форди!

Він їх так битиме, так битиме, що летітиме на
всі боки скло, він посіче на капусту їхні шикарні
подушки, а своїми величезними з деревяними пі-
дошвами черевиками він на порох перетре всі їхні
магнетта.

Так він їх ненавидить.

Коли позад його зареве нетерпляче хапливий.
Бенц,—він ніби не звертає на його жаднісінької уваги!

Він його не чує! Він не хоче його чути!

Він не дає йому дороги!

I тільки з зів'ялих очей його блискавки миготять
А в блискавках тих стільки серця, стільки без-
силої люті!

Бо не в силі він уже нічого зробити, нема в його
способу припинити галасливий, невблаганий, рвучкий
гуркіт ненависного йому мотора.

Того мотора, що в йому заховано сотні таких сил,
як сила його гнідого чи вороного, чи сірого
„Васька“.

Через те він такий сердитий і разом з тим такий
сумний.

*

Нещодавно проспівав свою „лебедину пісню“
„Залізний Густав“, найстаріший берлінський візник,
що більше, як півстоліття прокучерував у Берліні.

Проїхав він останній раз.

Але проїхав не звичайно, проїхав урочисто в
„помпою“.

Він приїхав із Wann-see (Берлінського передмістя) аж до Парижу.

З цього зробили мало не національне свято!

Влаштували йому „ціарські“ проводи.

Всі газети були повні кожнісінського його кроку.

На дорозі скрізь були організовані йому урочисті зустрічі.

Паріж виходив зустрічати його аж до Версаля.

Одне слово — „помирать,— так з музикою“.

Не в „Залізному Густаві“, звичайно тут річ.

„Залізний Густав“ — символ.

Разом з Густавом „одспівали“ свою пісню всі,— і залізні, і дерев'яні, й конопляні Густави.

Ще рік - два, може трохи більше, — і всі Густавові фаетони стоятимуть у Берлінському національному музеї, а їхні козинчасті коні підуть на підошви для шоферських черевиків...

І тільки в Зоологічному парку ходитиме тварина, що про неї казатимуть:

— Equus... і т. д., і т. д...

*

Знаєте, де ще тут „уживають“ коней?

На весіллях!

Я вже, положим, про це згадував!

Молодого й молоду везуть до вінця обов'язково кіньми, в кареті.

Кажуть, що це традиція.

А по-мойому, то молода держиться в цих випадках за коні!

... І тільки в зоопарку ходите ми тварина, що про неї казатимутъ
„Equus“...

Все таки не таک швидко обкрутять!
Хоче хоч якнебудь одтягти хвилину, коли вже їй,
нешчасній, на все життя залишиться три речі.
— Кіндер, кірха й кухня!

*

Я б, на місці берлінських коней, утік би в наші
Херсонські степи!

Там іще б пожив років із сотню, а тут їм
погибати!

Порятунку нема!
Сильно бо гудуть мотори!

З М І С Т

стор.

~ Пойхали	3
~ Приїхали	11
- Клапті вулиці Берлінської	21
~ Берлінський день	32
~ Берлінські коні	40

ДЕШЕВА БІБЛІОТЕКА З КРАСНОГО ПИСЬМЕНСТВА

- Іван'єс Б.—Двох відразу. 1930. Ст. 32, ... ц. 6 к.
 Іван'єс Б.—На морі. 1930. Ст. 24, ... ц. 6 к.
 Іван'єс Б.—Засєць. 1930. Ст. 32, ... ц. 6 к.
 Коцюбинський М.—В путах шайтана. 1930. Ст. 31, ц. 7 к.
 Коцюбинський М.—На камені. 2-е вид. 1930. Ст. 32, ц. 7 к.
 Коцюбинський М.—Під мінаретами. 1930. Ст. 51, ц. 10 к.
 Коцюбинський М.—По—людському. 1930. Ст. 22, ц. 7 к.
 Коцюбинський М.—Подарунок на іменини. Оповідання. 2-е вид. Ст. 31, ... ц. 7 к.
 Коцюбинський М.—Персона грата (Значна особа). Оповідання. Вид. 2-е. 1930. Ст. 31, . . . ц. 7 к.
 Коцюбинський М.—Він іде. Оповід. 1930. Ст. 23, ц. 5 к.
 Коцюбинський М.—У грішний світ. 1930. Ст. 15, ц. 5 к.
 Коцюбинський М.—Сміх. 1930. Ст. 23, ... ц. 7 к.
 Коцюбинський М.—В дорозі. Оповід. 1930. Ст. 18, ц. 10 к.
 Коцюбинський М.—Як ми їздили до криниці. Оповідання. 1930. Ст. 14, ... ц. 5 к.
 Коцюбинський М.—Дебют. Оповід. 1930. Ст. 32, ц. 10 к.
 Коцюбинський М.—Невідомий. 1930. Ст. 12, . . . ц. 5 к.
 Купрін О.—Піратка. Оповідання. 1930. Ст. 22, . . . ц. 6 к.
 Купрін О.—Механічне правосуддя. Ст. 24, ... ц. 6 к.
 Купрін О.—У звірінці. 1930. Ст. 24, ... ц. 6 к.

- Купрін О.—Гамбринус. 1930. Ст. 40, ... ц. 10 к.
Купрін О.—Дитячий садок. Аль-Ісса. 1930. Ст. 23, ц. 6 к.
Купрін О.—Конокради. 1930. Ст. 40, ... ц. 10 к.
Купрін О.—Образа. 1930. Ст. 32, ... ц. 6 к.
Купрін О.—Білий пудель. Ст. 32, ... ц. 10 к.
Лондон Н.—Чудотворці. 1930. Ст. 16, ... ц. 5 к.
Лондон Н.—Рабська покірливість. 1930. Ст. 13, . ц. 6 к.
Мамін-Сибіряк—Мисливець Омеля. Оповід. 1930.
Ст. 22, ... ц. 6 к.
Мамін Сибіряк—Годувальник. Оповід. Ст. 24, . . ц. 5 к.
Мамін-Сибіряк—Одна за багатьох. 1930. Ст. 24, ц. 6 к.
Скворцов-Степанов—Горбіївський цар. 1930. Ст. 16, ц. 5 к.
Томський Л.—Шахтар Левчук. Оповід. Ст. 31, . ц. 10 к.
Цур Мюлен Г.—Син айші. Ст. 32, ... ц. 10 к.
Шатріан Е.—Гановерське лушпиння. Оповідання.
Ст. 32, ... ц. 5 к.
Шевченко Т.—Заповіт. Поезія. Ст. 14, ... ц. 5 к.
Шевченко Т.—Світе ясний. Поезія. Ст. 14, . . . ц. 5 к.
Шевченко Т.—Сон. Поезія. Ст. 16, ... ц. 5 к.
Шевченко Т.—Царі. Поезія. Ст. 14, ... ц. 5 к.
Шолом-Алейхем.—Німець. Переклад з євр. мови.
Ст. 24, ... ц. 5 к.

ЗАМОВЛЕННЯ ШЛІТЬ НА АДРЕСИ:

Правління Книгоспілки—Харків, Горянівський пров., 2.
Філії Книгоспілки—у Києві та Дніпропетровському або
до найближчої кооперативної книгарні

30-2661

Ціна 15 коп.

ПРОВЕРЕНО
012 Ріп

ПРОВЕРЕНО = 88

ЗАМОВЛЕННЯ НАДСИЛАЙТЕ НА АДРЕСИ:

ПРАВЛІННЯ КНИГОСПІЛКИ — Харків, Горяїнівський пр. № 2.

ФІЛІЇ КНИГОСПІЛКИ — Київ, вул. Воровського № 48.

Дніпропетровське, просп. К. Маркса, 103.